

Róna-Tas András

EMLÉKEZÉS BERTA ÁRPÁDRA

Egy nagyformátumú emberre, egy nemzetközi hírű tudósra, egy iskolateremtő tanárra emlékezünk. Egy ragyogó tudományos pálya tört ketté.

Berta Árpád útja a szegedi egyetem bölcsészkarán, eredetileg német–orosz szakon haladt. Már akkor tudós pályát képzelt maga elé, szlavista akart lenni. Tanára H. Tóth Imre nagy figyelemmel kísérte indulását, és nagy reményeket fűzött jövőjéhez. De 1974-ben az akkor induló altajisztikai szak egyre inkább magával ragadta. Bár 1975-ben tanári államvizsgát tett német–orosz szakból, és öt évig tanított is szülővárosában, Hódmezővásárhelyen, a Bethlen Gábor Gimnáziumban, közben folytatta egyetemi tanulmányait az altajisztika szakon. 1978-ban a Kazányi Állami Egyetemen tökéletesítette tatár nyelvtudását. 1979-ben megszerezte második diplomáját, ezúttal az altajisztika szakon.

Az egyetem elvégzése után a kétdiplomás Berta Árpádot mint az Altajisztikai tanszék vezetője, tanársegédnek hívtam. 1982-ben védte meg egyetemi doktori értekezését a megkeresztelkedett volgavidéki tatárok nyelvjárásának leírása köréből. Ekkor még létezett „kisdoktori”, ezt summa cum laude védte meg. A következő évben elnyerte a német DAAD rangos ösztöndíját, és egy évig Göttingában tanult, kutatott és tanított. Visszatérése után adjunktus lett. 1986-ban megvédte kandidátusi értekezését, amely a tatár nyelvjárások történetét dolgozta fel. 1989-ben nevezték ki egyetemi docensnek. 1991-ben Humboldt ösztöndíjjal a Johannes Gutenberg Egyetem Keleti Intézetében vendégprofesszorként oktatott, 1991–1992-ben Frankfurt am Main-ban a Johann Wolfgang Goethe egyetemen lett professzor. Bár Frankfurtban marasztalták, és több más német egyetemre is hívták, Berta Árpád 1992-ben visszatért a szegedi egyetemre, és átvette az Altajisztikai Tanszék vezetését. 1995-ben habilitált az egyetemen, 1996-ban megvédte akadémiai nagydoktori disszertációját. Ez a disszertáció még 1996-ban megjelent német nyelven a legrangosabb szakmai kiadónál Wiesbadenben.

1996-ban lett egyetemi tanár. 1997-ben megkapta a Széchenyi Professzori Ösztöndíjat. 1999-ben a szegedi egyetem bölcsészettudományi karának dékánja lett. 2002-ben átvette tőlem az MTA–SzTE Magyar Őstörténeti Kutatócsoportjának vezetését, majd 2003-tól vezette az MTA–SzTE Turkológiai Kutatócsoportját. Irányítása alatt dolgozták ki az altajisztika új oktatási programjait.

2005-ben az uppsalai székhelyű *Swedish Collegium for Advanced Studies in the Social Sciences* (SCASSS) hívta meg vendégkutatónak, ahol egy évet dolgozott.

Berta Árpád a török nyelvtörténetnek szentelte kutatómunkájának nagy részét. Kezdetől fogva fontosnak tartotta, hogy egy-egy török nyelvnek ne csak az irodalmi, standard formáját hanem élőnyelvi változatait és nyelvjárásait is bevonja a kutatásba. Ezért dolgozta fel Bálint Gábor helyszíni tatár gyűjtéseit, majd maga is végzett kutatásokat a Tatár Köztársaságban. A tatár nyelvbe került orosz jövevényszavak vizsgálatának szentelte 1983-ban megjelent monográfiáját (*Tatarische etymologische Studien I. Die Russischen Lehnwörter in der Mundart der getauften Tataren*, Szeged). Az 1988-ban megjelent *Wolgatatarische Dialektstudien. Textkritische Ausgabe der Originalsammlung von G. Bálint 1875–1876*), egy sok ok miatt teljesen elhanyagolt tatár nyelvjárás anyagát tette hozzáférhetővé a nemzetközi kutatás számára.

Első kutatói korszakának legkiemelkedőbb munkája 1989-ben jelent meg a tatár nyelvjárások hangtanáról (*Lautgeschichte der tatarischen Dialekte*, Szeged).

Már ekkor világos volt előtte, hogy ezt a kutatást két irányba is ki kell szélesíteni. Egyfelől a történeti hangtan mellett fel kell dolgozni a történeti alaktant is, másrészt a török nyelvek nyelvemlékeinek tanulságait is kamatoztatni kell. Ennek a kutatási iránynak volt első nagy eredménye a középkipcsak szóképzésről írott monográfiája (*Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen*, Wiesbaden 1996).

Kipcsak-török kutatásainak nagy nemzetközi visszhangja volt. Ennek alapján kérték fel, hogy a szakma korszakos összefoglaló munkájába (Lars Johanson–É. Csató, *The Turkic Languages*, Routledge, London–New York, 1998) három fejezetet írjon (*Middle Kipchak* pp. 158–165, *Tatar and Bashkir* pp. 231–300, *West Kipchak Languages* pp. 301–317).

Míg a kipcsak nyelvtörténet kutatásában Magyarországon korábban alig művelt területen dolgozott, fontos volt számára a magyar turkológia hagyományos tematikája, a magyar nyelv és nép török kapcsolatainak vizsgálata is. Tudósi alázatát jelzi, hogy Bálint Gábor tatár gyűjtése után kiadta Palló Margit kéziratát (*Régi török eredetű igéink*, Szeged 1982). Majd ennél is nehezebb feladatot vállalt. Németh Gyula 1930-ban adta ki nevezetes könyvét, *A honfoglaló magyarság kialakulását*. Németh Gyula ezután 45 évig dolgozott könyvének második kiadásán. Számos fejezetét teljesen újra írta, egyeseket többször átdolgozott, adatokat javított, új részeket szűrt be, másokat törölt, majd visszaemelt. Németh Gyula végrendeletében tudományos hagyatékát Róna-Tas Andrásra bízta. A kéziratok Szegedre kerültek. Németh Gyula halála után a tudományos hagyatékának gondozására alakult kuratórium Berta Árpádot kérte fel a kéziratok rendezésére. Miután bizonyossá vált, hogy a hagyatékban, a korábbi hírek ellenére, nincs nyomdakész kézirat, Berta vállalta, hogy nyomdába adásra elkészíti a Németh Gyula tudományos szándékával

egyező kéziratot. A példaszerűen gondos, korrekt és jól használható munka 1991-ben jelent meg (Németh Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Közéleti Berta Árpád*, Budapest).

Berta Árpád egyik kedves kutatási területe a török törzsnevek vizsgálata volt. Úgy gondolta, hogy ezek megfejtéséhez nem csupán a török nyelvtörténet és szókincs alapos ismerete szükséges, hanem a török törzs- és nemzetségneveket rendszerükben kell látni és láttatni. Ebben Németh Gyula és Rásonyi László munkásságát követte, de itt is tovább lépett. Különös figyelmet szentelt a török hadszervezeti formációknak. Első ilyen tárgyú publikációja 1988-ban jelent meg. Magyar- és németnyelvű közleményei ettől kezdve sorra láttak napvilágot itthon és nemzetközi folyóiratokban. A magyar törzsnevekre is kiterjedő munkássága adta meg alapját annak, hogy a Kristó Gyula által szerkesztett *Korai magyar történeti lexikon* (1994) magyar törzsnevekről szóló szócikkeinek megírására őt kérik fel. Kutatásait törökül megjelent monográfiájában foglalta össze (*Türkçe kökenli Macar kavim adlari*, Ankara 2002).

Annak ellenére, hogy magyarul jelent meg, nagy nemzetközi visszhangot váltott ki 2004-ben megjelent munkája, amely az ótörök rovásírásos feliratokat dolgozta fel egy kritikai-kutatástörténeti kiadásban (*Szavaimat jól halljátok... A türk és ujjur rovásírásos emlékek kritikai kiadása*, Szeged 2004). E munkának török nyelvű változata elkészült, a kötetben a szükséges utolsó simításokat még el tudta végezni, a munka 2008-ban nyomdába mehet Törökországban.

A 90-es évek közepétől tovább tágult Berta Árpád kutatási területe. A török hangtörténet és alaktörténet mellett a török etimológiai kutatások is előtérbe kerültek. Ez kapcsolódott ahhoz a munkához, amelyet közösen kezdtünk el a magyar nyelv török jövevényszavairól. Török szófejtései sorra jelentek meg a turkológia és a magyar nyelvtudomány neves folyóirataiban, emlékkönyvekben, gyűjteményes kötetekben.

Berta életének utolsó napjaiig dolgozott a magyar nyelv török jövevényszavain. A készülő kötet előzetes bemutatása még 2002-ben megjelent (*Old Turkic Loanwords in Hungarian, Acta Orientalia Hungarica* 2002, 43–67). Küzdve egyre jobban elhatalmasodó betegségével, elkészült a feldolgozásra kerülő mintegy 500 címszó ráeső felével. Az utolsó munkadarabok kéziratait halálos ágyáról küldte el szerzőtársának.

Tudósként, kutatóként különösen fontosnak tartotta az oktatást, a tudományos utánpótlás nevelését. Sok doktorandusz hallgatója volt, akiknek kutatásait témavezetőként megértő, segítő szigorral irányította. Egy megvédett és egy védés

előtt álló PhD disszertáció csak kezdete lett volna annak a sornak, amely most örökre megszakadt.

Berta Árpád emlékezetét mindenekelőtt tudományos munkássága fogja fenntartani. Tudományos eredményeit sokáig fogják neve említésével idézni, azután majd a tudomány közkincsévé válva már csak közismeret lesz. De fenn fogja tartani Berta Árpád emlékezetét a Szegedi Tudományegyetem bölcsészkarának oktatási rendszere, az altajisztika szak nemzetközi tekintélye, hallgatóinak, tanítványainak és munkatársainak eddigi, jelenlegi és jövőbeli munkája.

Személyisége, tudományos munkája, tanári tevékenysége közöttünk marad.